

"אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים"...

במשנה במסכת שבועות (ב, ב) כתוב ש"אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים ובסנהדרין של שבעים ואחד ובשתי תודות ובשיר". חקירה יסודית חקרו האחרונים את התנאים של "נביא ואורים ותומים". ואלה שני צדדי האיביעיא: האם מהווים נביא ואורים ותומים את ה'סדר' של קידוש העיר והעזרות, ונכחותם באותו המעמד היא סמלית ופרוצדורלית בלבד, או שמא חיוניים הם בתורת יועצים כששואלים בהם והם משיבים על-פי הדיבור, כלומר משתמשים בהם כדי לקבל הסכמה מפי עליון¹. למאי נפקא מינה? אם תפקידם למסור את דבר ה' ההתייעצות איתם יכולה לקרות קודם הקידוש, והם אינם חייבים להיות שם בשעת מעשה. מאידך, אם מהווים הם חלק בלתי-נפרד מסדר הקידוש, נכחותם נדרשת בשעת הקידוש².

יש להקת אחרונים הסבורה שנוכחות הנביא והאורים ותומים צורנית (פורמלית) בלבד³. לעומתם קיימת להקת אחרונים הסבורה שבענייננו "נביא ואורים ותומים"

1 בדרך רחוקה יש להשוות את שני הצדדים לשני סוגי עדים: עדי קיום (לקיומי מילתא), כגון עדי קידושין; ועדי בירור (לברורי מילתא).

2 ראה ר' אריה פומרנצ'יק, **יהגה האריה**, שבועות יד, ב.

3 ראה ר' גרשון חנוך ליינר מראדזין, **סדרי טהרות**, כלים, דף ס"ה ע"א ד"ה וכן תעשו לדורות: "אכן נראה דהא דבעי אורים ותומים גבי קידוש, לאו לענין לשאול ביה, דהא למה יצטרכו לישאל כיון שהשם יתברך צוה למשה לעשות משכן, וכן לדורות דאיכא נביא, ורק דבעינן בשעת הקידוש יהיה [הכהן הגדול] לובש אורים ותומים".... ר' משה לייב שחור דייק כן בלשון הרמב"ם (הלכות בית הבחירה ו, יא): "אין מוסיפין על העיר או על העזרות אלא על-פי מלך ועל-פי נביא ובאורים ותומים ועל-פי סנהדרין שלשבעים ואחד זקנים", שלא כתב "ועל-פי אורים ותומים" כי-אם "ובאורים ותומים", מזה למד שהרמב"ם סובר שאין צריך לשאול באורים ותומים, ולא נצרכת אלא נוכחותם בלבד. ראה רמ"ל שחור, **בגדי כהונה** (ירושלים, תשל"א) עמ' רכה (אולם יש לו שיטה מורכבת, שהרמב"ם סובר שאורים ותומים שאינם ראויים לשאול כמאן דליתנהו דמו. ראה שם, עמ' רכט. הבאנו את שיטתו למטה, הערה 22). אף ר' מרדכי אילן דייק כן בלשונות הרמב"ם, והניח בצ"ע. ראה ר' מרדכי אילן, **תורת הקודש**, חלק שני (בני ברק, תשל"ל), סימן טז (פא, ב). על דרך זה כתב ר' יהודה גרשוני בענין מינוי מלך: "אפשר לחדש דמה דאמרינן דלמינוי מלך צריכים נביא אין הפירוש שהנביא צריך לבוא על-ידי נביאות ולומר מי הוא המלך, אלא שהנביא צריך להיות במנין הסנהדרין והוא יהיה בכלל שבעים-ואחד, ולא צריך לומר בנביאות מי הוא המלך" (**משפט המלוכה**, ניו-יורק תש"י, הלכות מלכים א, ג [עמ' לו]). אבל באגרות הגרי"ד הלוי

הכוונה על דרך שאלה ותשובה⁴. מהם מביאים ראיה לדבריהם מקטע בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ג:

אמר רבי זירא, תניי תמן [פני משה: בבבל תנינן חדא ברייתא], "נביא" יש כאן, "אורים ותומים" למה אני צריך? אשכח תני, רבי יהודה אומר, צריך אורים ותומים.

עצם העובדה שהתעוררה השאלה "נביא יש כאן, אורים ותומים למה אני צריך?", סימן הוא שהובן שהצריכות של נביא ואורים ותומים היא על-מנת להשיג דבר ה', אזי יש כאן כפילות. אמנם אם נוכחותם של נביא ואורים ותומים היא סדר וסמל בלבד,

[סולובייצ'יק] (ירושלים, תשס"א), הלכות מלכים שם (רסו, ב - רסז, א) הביא מהתרגום המיוחס ליוב"ע ומהראב"ע והרמב"ן שצריך נבואה על-פי הדיבור (או אורים ותומים). ועיין עוד ר' יצחק הוטנר, **פחד יצחק: וזאת חנוכה**, מאמר יד (סעיף ב); **וספר הזכרון למרן בעל 'פחד יצחק'**, הוספות, הלכות דעות וחובות הלבבות, פרק לא ("נבואה וסנהדרין"), עמ' שצז-שצח. לסיכום השיטות ראה ר' יצחק סנדר, **מחזה עליין: הנביא והנבואה בהלכה** (ירושלים, תשס"ו), פרק י ("המלך והנביא"), סעיף א (עמ' רצט-שב).

4 **יהגה האריה, שם; ואגרות הגרי"ד הלוי**, רסט, ב - רע, א. הגרי"ד סולובייצ'יק כתב "כי בעיני חפצא של נבואה עצמה, והגברא של נביא בפני עצמו אינו שום חלות דין בכל התורה, והא דצריכין נביא פירושו נבואה על-פי הדיבור. ובהלכה של קידוש העיר והעזרות נאמרו שני דינים מיוחדים של על-פי הדיבור, אורים ותומים ונביא, דהם שתי חלויות מיוחדות של חפצא של על-פי הדיבור, על-פי הדיבור בחלות של אורים ותומים, ועל-פי הדיבור בחלות שם וחפצא של נבואה". ועיין עוד **חידושי הגר"מ והגרי"ד**, מהדורא תניינא (תשע"ד), הלכות בית הבחירה ד, א. אמנם יעויין בקונטרס **ברכת יצחק: הערות למסכת סנהדרין** מאת ר' מנחם דוב גנק (גנחובסקי) (תשל"ג), סימן נ ("בעניין אין נביא רשאי לחדש דבר") דף עב ע"ב: "והנה בגמרא יבמות דף צ' [ע"ב] מבואר דאפילו באומר נביא לעבור על דברי תורה מחוייבין לשמוע לדבריו דכתיב [דברים יח, טו] "אליו תשמעון", ולתוספות [=סנהדרין פט, ב ד"ה אליהו בהר הכרמל] זה באומר מדעתו, הרי דאפילו במה שאמר מדעתו יש עשה ד"אליו תשמעון", ואפילו שלא נאמר לו בנבואה. והנה מתוספות מבואר דיש חלות שם נביא בגברא, ויש להסתפק לפי זה במקום דבעינן לנביא, כגון במינוי מלך דאין מעמידין מלך בתחילה אלא על-פי נביא. וכן אין מוסיפין על העזרות ועל העיר אלא בנביא, אם דין נביא נאמר דבעינן דוקא בנבואה, או אפילו בלא נבואה, דבעינן רק לגברא דנביא. ושאלתי פעם את מו"ר נר"ו [=הגרי"ד סולובייצ'יק] בעניין זה וכמדומני שאמר בשם הגר"ח זצ"ל דאין כלל חלות שם נביא בגברא, ודין נביא בכל מקום הוא שיהיה בנבואה, **ואמר שמהך תוספות מבואר דיש שם נביא בגברא**". שבתי וראיתי בספרו של ר' נטע צבי גרינבלאט, **כריח שדה** (ירושלים, תשנ"ט), ריש פרשת שלח, ד"ה כולם אנשים: "והנה לשון ד"אשר בחר" [בנביאים טובים] מורה קצת שיש חלות שם נביא בגברא, דכן מצינו בחירה על מה שיש בו חלות שם בגברא או בחפצא. ולכאורה נראה כן מדעת התוספות שם [סנהדרין פט, ב], דגם בנביא שעשה מדעתו יש בו כוח לעבור על מצוה לשעה כאלהיהו בהר הכרמל, וכן מצוה לשמוע אליו אפילו בדבר הרשות שאומר מדעתו" (עיין **מנחת חינוך**, מצוה תקטז. אגב, רנ"צ גרינבלאט למד אצל הגרי"ד סולובייצ'יק ב"היכל רבינו חיים הלוי" בבוסטון). **וראה להלן בנספח.**

אין כאן כפילות⁵. אדרבה, "ברוב עם הדרת מלך"!

לאמיתו של דבר, אין הכרע מהירושלמי. יש לתלות את שתי נוסחאות המשנה בשתי הגישות הנ"ל. מי שמשמיט "אורים ותומים" מן המשנה הוא בדעה ששניהם, נביא ואורים ותומים, משיבים על-פי הדיבור, ולכן יש כאן כפילות. ורבי יהודה שמקיים את נוסחתנו במשנה "נביא ואורים ותומים", יתכן שיסבור שנוכחותם שם סמלית בלבד, ולכן אין כאן כפילות⁶.

ראיה נוספת הובאה מדברי התוספות שבועות טו, א ד"ה וכן תעשו לדורות: ועוד, אף על-גב דאהרן היה בבנין משכן, וכי נשאלו באורים ותומים לעשות משכן? הלא קודם שנתכהן אהרן על-ידי המילואים נעשה המשכן? כאמור לעיל, עצם העובדה ששאלו בעלי התוספות בסגנון כזה, מראה שהם הבינו שכל הצורך באורים ותומים הוא כדי לשאול בהם⁷.

אך יש מי שהסיק את המסקנה ההפוכה מדברי התוספות. היות ושאלתם נשארה ריטורית ולא זכתה למענה, כנראה שבסוף הגיעו בעלי התוספות למסקנה שנוכחות

5 **יהגה האריה**, שם.

6 לפיכך לא היה רבי יהודה חייב לספק טעם למה צריך את שניהם, גם נביא גם אורים ותומים, שהרי הדבר פשוט ומובן מאליו. מה שאין כן אם גם רבי יהודה סובר שנועצים גם בנביא וגם באורים ותומים בשביל מטרה אחת, לדרוש את דבר ה', היה חייב לתת טעם לדבריו למה צריך גם אורים ותומים כשהדבר נראה מיותר. אולם ר' מאיר שמחה כהן ביקש נימוק לשיטת רבי יהודה בדברי הגמרא (יומא עג, ב): "גזירת נביא חוזרת; גזירת אורים ותומים אינה חוזרת". בסוגיא המקבילה בירושלמי (יומא פ"ז ה"ג) נאמרו שתי דעות: ולמה נקרא שמם "אורים"? שהן מאירין לישראל, "ותומים", שהן מתימין לפניהם את הדרך, שבעת שהיו ישראל תמימין היו מכוונין להן את הדרך, שכן מצינו שבידו להן [פני משה: שהטעה להם הגורל ונפלו על ידן] בגבע בנימין. אמר רבי יהודה: חס ושלוש! לא בידו להם בגבע בנימין... ר' מאיר שמחה מניח שכל אחד לשיטתו: מאן דאמר בירושלמי סנהדרין שאין צריך אורים ותומים הוא זה שסובר בירושלמי יומא שפעמים האורים ותומים מבדים ומטעים, וממילא אין כוחם יפה מכוח הנביא. ואילו רבי יהודה הסובר שצריך אורים ותומים הוא מפני שסובר בירושלמי יומא "חס ושלוש! לא בידו להם", ועל כן כוחם יפה מכוח הנביא. ראה **משך חכמה**, פרשת תרומה, ד"ה וכן תעשו (שמות כה, ט). דרך אגב, מצאתי ברלב"ג (שמות כח, ל) ביאור מושכל למה גזירת אורים ותומים אינה חוזרת: ידמה שזאת השאלה, והמענה אשר בה, לא היה כ-אם בעניינים הנופלים תיכף, כמו שנתפרסם ממה שנזכר מהשאלות שנשאלו באורים ותומים. ולזה הייתה ההודעה בה יותר שלימה, כי המקבל לא יתכן שישתנה בזה הזמן המועט בדרך שישתנה מה שיתכן שיקרה לו. ולזה אמרו רבותינו ז"ל שאף על-פי שיעוד הנביא חוזר, היעוד המגיע באמצעות אורים ותומים אינו חוזר. השווה ר' יהונתן אייבשיץ, **יערות דבש** (ירושלים, תש"ס), חלק ראשון, דרוש ד לו' אב והספד (קלחב - ב, קמא).

7 **יהגה האריה**, שם; ר' מרדכי אילן, **תורת הקודש**, חלק שני (בני ברק, תשל"ל), סימן טז (פא, ב).

הכהן הגדול לבוש אורים ותומים בעת הקידוש היא חלק מהטקס, ותו לא⁸.
 לי הקטן נראה שיש להביא ראיה שהרמב"ם היה בדעה שנוכחותם של האורים ותומים אינה סמלית, כי-אם משמשת מטרה של שאלה-ותשובה. אלה דברי "הנשר הגדול":

כל מקום שלא נעשה בכל אלו וכסדר הזה, לא נתקדש קידוש גמור⁹. וזה שעשה עזרא שתי תודות, זכר הוא שעשה, ולא במעשיו נתקדש המקום, שלא היה שם לא מלך ולא אורים ותומים¹⁰.

ידוע שישנה מחלוקת מהותית בדבר האורים ותומים¹¹. לרש"י האורים ותומים "הוא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החושן"¹², ואילו לרמב"ם אבני החושן הן-

8 ר' משה יונה צווייג, **שו"ת אהל משה**, מהדורא תניינא (ירושלים, תש"ך), סימן כ, סעיף ד: "אפשר לומר דזה דצריך מלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין הוא מטעם חינוך וקדושת המקום, ולכן גם אהרן כשהוא נתכהן בשבעת ימי המלוואים אז נתקדש גם המשכן, וזה הוא גדר של קידוש ולכן מעכב". אמנם ראה **שיעורי רבנו משולם דוד הלוי על התורה** (ירושלים, תשפ"ב), פרשת תרומה, ד"ה ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו (שמות כה, ט), שביאר את דעת התוספות שמ"וכן תעשו" ילפינו שכל מה שהיה שם בשעת קידוש המשכן נצטרך לדורות, ואף שלא נשאלו באורים ותומים כי היה ציווי מפורש מהקב"ה "ועשו לי מקדש", מכל מקום לדורות צריך לשאול באורים ותומים. "על כרחך צריך לומר ד'וכן תעשו' זו סתם ילפותא דלדורות צריך כל הדברים שבמציאות היו במשכן, אף על-גב דבמשכן גופיה לא היה צריך להם, מכל מקום כיון שלמעשה היו שם כל אלו ממילא לדורות צריך כל אלו".

9 ראה תוספתא, סנהדרין פרק ג (מהדורת צוקרמאנדל, עמ' 418); ירושלמי, סנהדרין פ"א ה"ג; ובבלי, שבועות טז, א: "עלינוה שלא הייתה קדושתה גמורה". ראי"ה קוק כתב שהכוונה שהייתה לה קדושה מדרבנן. ראה **משפט כהן**, סימן צו ("קדושת מקום מקדשנו בזמן הזה"), סעיף ו ("שיטת הראב"ד") [דף קצט, ב - ר, א]. וקדמו בזה ב**שו"ת מהרי"ט**, חלק ב, חיו"ד, סימן לז. יעוש"ב. ועיין עוד לשון הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש ג, יב: "ואין חייבין כרת או קרבן אלא מעזרת ישראל ולפנים, או על תוספת העזרה שנתקדשה **קידוש גמור**, כמו שביארנו".

10 רמב"ם, הלכות בית הבחירה ו, יד.

11 כבר עסקתי בסוגיא זו בספרי **ביום דרך: נתיבות בתלמוד** (ירושלים, תשמ"ד), במאמר "משפט האורים" (עמ' יז-כ), ומכל מקום, "אי-אפשר לבית המדרש בלא חידוש" (חגיגה ג, א).

12 רש"י, שמות כח, ל ד"ה את האורים ואת התומים; ויקרא ח, ח ד"ה את האורים; יומא עג, א ד"ה כלפי שכינה. רבינו אברהם אבן עזרא (שמות כח, ו) דחה את שיטת רש"י: "ורבינו שלמה אמר כי האורים והתומים היו כתבי שם המפורש, ואילו ראה תשובת רבינו האי לא אמר ככה" (לפני כן דחה ראב"ע גם אותה השיטה שברבות הימים יאמץ הרמב"ם: "כי האורים אינם אבני החושן, כי הנה כתוב, 'ומלאת בו מלואת אבן' [שמות כח, יז]... ואחר כך אמר למשה 'ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התומים' [שמות כח, ל]"). קודם זמנו של רש"י, בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל (שמות כח, ל), השם המפורש היה **חוקק** באבני החושן!

הן האורים ותומים¹³. מחלוקת זו המסוימת היא נדבך במחלוקת אידיאולוגית מקיפה בין המיסטיקן והשכלתן. לרש"י, הנוטה למיסטיקה, יש לשם המפורש כח סגול¹⁴. מאידך, הרמב"ם האמון על הפילוסופיה הרציונלית, שלל מהשם המפורש כוחות על-טבעיים¹⁵. כך לרש"י ודעימיה הדגש על ה"חפצא" של שם המפורש, ולרמב"ם

13 ראה **פירוש התורה לרבינו אברהם בן הרמב"ם**, ההדיר ר' משה מיימון שליט"א (מאנסי, ניו יארק, תשפ"א), שמות כח, ל (עמ' תרמג-תרמד). וראה שם הערה פה את המובאה מרס"ג. עוד לפני שהתפרסם פירוש ראב"ם, כמה אחרונים ירדו לסוף דעתו של הרמב"ם: ר' יששכר בער איילינבורג בעמח"ס **באר שבע**, סוטה מח, א; ר' יעקב צבי מקלנבורג בפירושו על התורה, **הכתב, שמות כח, ל**; ור' יחיאל מיכל עפשטיין **בערוך השלחן העתיד**, הלכות כלי המקדש, פרק לב. **בפירוש המשנה**, סוטה ט, יב (מהדורת קאפח, עמ' קפח), כתב הרמב"ם: "ושמיר, בעל חי שחוקק באבן, ובו נחרטו אורים ותומים". ואילו לשון הברייתא, סוטה מח, ב: "אבנים הללו". ופירש רש"י: "אבנים הללו שבאפוד וחושן". וראה פירוש רבינו גרשום בבא בתרא קכב, א ד"ה קלפי שבה שמות השבטים: "באבני אורים ותומים". **בצרור המור** לר' אברהם סבע, ממגורשי פורטוגל, הובאו שתי הדעות: שהאורים ותומים הם שמות קדושים (כרש"י); שאבני החושן הן-הן האורים ותומים (כרמב"ם). ראה **צורר המור**, שמות כח, ל. יש להעיר מלשון הפיוט "אמיץ כח" לסדר עבודת יום הכיפורים שחובר על-ידי רבינו משולם בריבי קלונימוס: לשרתך אוית לוי איש חסידך \ להבדיל מגזעו מוקדש קודש קדשים \ לקשור נזר קודש ולעטות אורים. "לקשור נזר קודש", פירוש הציץ שעליו חרוט "קודש לה". "ולעטות אורים", פירוש האורים ותומים. והוא על-פי "עוטה אור כשלמה" (תהלים קד, ב). בספרו **בגדי הכונה**, עמ' ריח, העיר רמ"ל שחור שלא שייכת "לבישה" באורים ותומים, רק על דרך לבישת רוח הקודש. יעויין שם. אמנם הפייט סבר שניתן לעטות או ללבוש את האורים. והדברים מטין לצד שאבני החושן הן-הן האורים ותומים, אבל אינו מוכח. וראה תוספות יומא כא, ב ד"ה ואורים ותומים הסוברים כשיטת הרמב"ם, דלא כרש"י (ידוע שעורך התוספות יומא הוא רבנו מאיר מרטנבורג; ראה א"א אורבך, **בעלי התוספות**, עמ' 611-610). וראה למטה הע' 21.

14 ראה ר' אפרים קנרפוגל, "Rashi's Awareness of Jewish Mystical Literature and Traditions", *Rashi und sein Erbe*, ed. D. Krochmalnik. H. Liss, R. Reichman (Heidelberg, 2007), 23-24 הנ"ל, **סוד, מאגיה ופרישות במשנתם של בעלי התוספות** (ירושלים, תשע"א), עמ' 104-114.

15 ראה **פירוש המשנה** סוטה ז, ד; **משנה תורה**, הלכות מזוזה ה, ד; **מורה הנבוכים** א, סא (יש להנגיד אל מה שכתב רמב"ם בהלכות מזוזה את פירוש רש"י סנהדרין כא, ב ד"ה ליבונאה. ראה **מרגליות הים** שם, וקנרפוגל, "Rashi's Awareness of Jewish Mystical Literature and Traditions" עמ' 32). לא ברור לאיזו תשובת רבינו האיי גאון התכוון רבינו אברהם אבן עזרא (ראה לעיל הערה 12), אמנם הקונצנזוס הוא שכונתו לתשובה בה מטיל הגאון ספק בכוחות מאגיים המיוחסים להשבעת השם (וראה דברי רמב"ן החתומים והסתומים, שמות כח, ל: "ומה שאמר שאילו ראה תשובת רבינו האיי לא אמר ככה, כבר ראינוה וחשבנוה, וידענו כי דעת רבינו אברהם לא נתכון אליה"). וראה ר' מנחם מנדל כשר, **תורה שלימה**, כרך כג, מילואים לפרשת תצוה, פרק יא ("אורים ותומים"), עמ' קעד; **תשובות הגאונים החדשות**, ההדיר ר' שמחה עמנואל (ירושלים, תשע"ט), עמ' 122, הערה 11. וראה פירוש אבן עזרא הקצר שמות ג, יג: "על כן האומרים כי בשם יעשו מעשים גדולים, לא ידעו השם. וחלילה חלילה מהאומרים כי השם היה על המטה ובו בקע הים". אם כנים הדברים, הרי הרמב"ם הוא נציג אחרון של מסורת שכלתנית ששורשיה בגאוני בבל ונופה בחכמי

ודעימיה הדגש על ה"גברא", "כהן מדבר ברוח הקודש ושכינה שורה עליו"¹⁶, וכדיוק הרמב"ם בלשון הכתוב, "עד עמוד כהן לאורים ותומים"¹⁷.

מפירוש רש"י מתקבל הרושם שהאותיות המאירות של אבני החושן היא עובדה מוחשית, פיזית, אשר אמנם מסתייעת בזכות מעמדו הרוחני הנעלה של הכהן הגדול. "אם כהן כשר היה, וראוי לשרות שכינה עליו, האותיות בולטות או מצטרפות על-ידו כשנשאלין בו, ואם לאו, לא בולטות ולא מצטרפות"¹⁸.

אליבא דרמב"ם, אין "עובדות בשטח". הכל "במראה הנבואה". "ומיד רוח הקודש לובשת את הכהן, ומביט בחושן, ורואה במראה הנבואה"¹⁹...

על כן נחלקו רמב"ם וראב"ד בפירוש מאמר חז"ל (יומא כא, ב). "ואכבדה" [חגי א, ח] חסר ה', שבין חמשת הדברים שהיו במקדש ראשון ושחסרו במקדש שני, נמנו

אנדלוסיה, מסורת הנחושה בדעתה שאין לייחס לשם המפורש כוחות על-טבעיים. בזמנו כתב ר' יצחק טברסקי מאמר בנושא: "ההשפיע ראב"ע על הרמב"ם?", בתוך: *Rabbi Abraham ibn Ezra: Studies in the Writings of a Twelfth Century Jewish Polymath*, ed. I. Twersky and J.M. Harris (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993), pp. 21-48.

16 יומא עג, ב; הלכות כלי המקדש י, ג.

17 עזרא ב, סג; הלכות בית הבחירה ד, א.

18 רש"י, יומא עג, ב ד"ה סיוע הוה מסייע. וה"מצבר", הבטריה, "רוח החיה באופנים", אם תרצו, הוא כתב שם המפורש הנתון בכפלי החושן.

19 הלכות כלי המקדש י, יא. נדמה לי שרמב"ן (שמות כח, ל) רכיב אתרי רכשי. מחד, הוא סבור על דרך רש"י שהגדרתם של "אורים ותומים" הינה שמות קדושים הנתונים בין כפלי החושן. מאידך, הוא סבור שאין כאן פעולה סגולית של השם, אלא שהכהן הגדול מכוון בשם "זאת מדרגה ממדרגות רוח הקודש". ובוה הוא מתקרב אל הרמב"ם (אלא שלרמב"ם התבוננות היא באבני החושן, ולא באיזושהו כתב שאיננו בנמצא). ר' דוד ו' אבי זמרא (רדב"ז) הפשיט את שיטת הרמב"ן. אצל רמב"ן ישנן שתי כוונות. בשלב הראשון, מכוון הכהן הגדול בשמות הקודש הנקראים "אורים", "שמאירים את דבריהם", ובשלב השני, הוא מכוון בשמות הקדושים הנקראים "תומים", "שמשלימים" (כלומר, מסדרים) את דבריהם" (יומא עג, ב). ואילו לרדב"ז ישנה התבוננות (בלשונו, "התבודדות") אחת בשם כדי לסדר את האותיות הנראות כבר באבני החושן: 'זכאן ראיתי להודיעך ענין האורים ותומים בקיצור, כי בזמן שהיה שואל, היו אותיות תשובת שאלתו מאירין לפניו. ועדיין אתה צריך לדעת הפירוש, כי אותיות בלי פיסוק תיבות מקבלות צורות הרבה ופירושים משונים. זה ברור מאוד. אבל העניין כי היה שם שם משמות הקודש ידוע לכהן, מונח בתוך כפלי החושן, והיה הכהן מכוין דעתו ומחשבתו וכוונתו באתו שם, ומתבודד בו, ומתלבש ברוח הקודש על-ידי אותו שם, ומצטייר בדעתו פירוש אותן האותיות המאירות לפניו, ונדבק במחשבתו חיבור תיבות תשובת שאלתו דוגמת הנבואה. כי מקצת הנביאים היו צריכים לשאול פירוש המראה והמשל ..." (מגן דוד [מונקאטש, תרע"ב], יח, ד-יט, א) שני השלבים של מראה ופתרון כבר כתובים ברמב"ם הלכות יסודי התורה ז, ג.

"אורים ותומים". לראב"ד (היוצא בעקבות רש"י) האורים ותומים חסרו ממש, כלומר חסר כתב שם המפורש מתוך כפלי החושן²⁰. ואילו לרמב"ם לא יחסר מבגדי הכונה כלום (אלמלא אבני החושן היה הכהן גדול מחוסר בגדים), אלא כמו שביאר הרמב"ם לא היו שואלים בהם ולא היו משיבים. והיינו חסרונם במקדש שני²¹.

והנה, הגע בעצמך, אם אין נוכחות האורים ותומים לגבי קידוש העיר והעזרה אלא נוכחות טקסית ולא שימושית, איככה כתב הרמב"ם "שלא היה שם לא מלך ולא אורים ותומים"? הרי אורים ותומים היו שם בבית שני, כלומר אבני החושן נכחו, אלא שלא שימשו, "לא היו משיבים ולא היו שואלים בהם". בעל כורחין מוכח שהרמב"ם סבר לגבי דין קידוש העיר והעזרה שחייבים להיוועץ באורים ותומים על דרך שאלה ותשובה, וזה הרי חסר בבית שני²².

20 השגת הראב"ד, הלכות בית הבחירה ד, א. הראב"ד מסביר שהאורים ותומים (כלומר שם המפורש) אינם מחשבוני הבגדים, ולכן אין הכהן גדול מחוסר בגדים. הראב"ד יצא בעקבות רש"י בפירושו שמות כח, ל': "ובמקדש שני היה החושן, שאי אפשר לכהן גדול להיות מחוסר בגדים, אבל אותו השם לא היה בתוכו". את קושיית הראב"ד על הרמב"ם מן הגמרא יומא כא, ב, יישבתי במקום אחר על-פי שינוי נוסחת הגמרא המופיע בפירוש שיר-השירים לרבינו עזרא מגירוניה (בכתבי רמב"ן, מהדורת רח"ד שוול, כרך ב, עמ' תק). ראה **השגות הראב"ד למשנה תורה**, מהדורת (ירושלים, תשמ"ה), עמ' קנב. שבת וראיתי שעסק בשינוי הנוסחאות ר' אהרן חיים הלוי צימרמן בספרו **בנין הלכה** (נויארק, תש"ב; ד"צ ירושלים, תשנ"ח). הלכות בית הבחירה ו, טו (עמ' קמא): "ועיין בירושלמי תענית פ"ב ה"א דחשיב חמישה דברים, 'ואלו הן אש ארון ואורים ותומים ושמן המשחה ורוח הקודש', ולא חשיב 'שכינה', ושם בירושלמי הוא אותו המאן-דאמר דיומא כ"א". אכן צדק המחבר שהמאן-דאמר הוא אותו המאן-דאמר (בתוספת "בשם ר' אחא"), בבבלי יומא כא, ב: "רב שמואל בר איניא", בירושלמי, תענית ב, א: "ר' שמואל בר ינא בשם ר' אחא", במכות ב, ו: "רבי שמואל בשם ר' אחא", בהוריות ג, ב: "רב אינא בשם רבי אחא". ואולם כל זה לא יעלה ארוכה לקושיית הראב"ד כל זמן שמונים אורים ותומים ורוח הקודש כשני דברים מן החמישה, ולדברי הרמב"ם אינם אלא אחד. אבל לגירסת רבינו עזרא בימא, דלא חשיב "רוח הקודש", מתיישבת היטב שיטת הרמב"ם.

21 רמב"ם, הלכות בית הבחירה ד, א; הלכות כלי המקדש י, י. כנראה, שיטת התוספות, יומא כא, ב ד"ה ואורים ותומים, כשיטת הרמב"ם. ראה **באר שבע**, סוטה מח, א.

22 שבת וראיתי הוכחה זו מן הרמב"ם בספרו של ר' מרדכי אילן, **תורת הקודש**, חלק שני (בני ברק, תשל"ל), סימן טז (פא, ב). לר' משה לייב שחור שיטה מורכבת, שהרמב"ם סובר שאין צריך לשאול באורים ותומים, ולא נצרכת אלא נוכחותם בלבד, אולם כשאין האורים ותומים ראויים לשאלה כמאן דליתנהו דמו. בלשונו הציורית: נראה דכל ההלכה ד"אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים וכיו", אף על-פי שביארנו לעיל שאין צורך שתהא הוראה מהאורים ותומים להוסיף על העיר ועל העזרות אלא בנוכחותן בשעת הקידוש, מיהו עיקר נוכחותן היינו כשהכהן הגדול לבוש בהן, וכשהוא ברום מעלתו, דהיינו שיוכל להשתמש באורים ותומים הנתונים על לבו, לשאול בהן ברוח הקודש, והם מאירים לו את דרכו. אולם בזמן הבית השני, שלא

נספח

בתוספות סנהדרין פט, ב ד"ה אליהו בהר הכרמל, ישנן שלוש "אוקימתות" שונות של המאורע בהר הכרמל: אליהו עשה מדעתו²³; אליהו עשה על-פי הדיבור²⁴; אליהו מקרא היה דורש.

הרמב"ם הלך בשיטת הירושלמי (מגילה א, יא; תענית ב, ח) שאליהו עשה על-פי הדיבור²⁵. **המנחת חינוך** עשה מחלוקת בין רמב"ם ובעלי התוספות, שבניגוד לצד

שרתה שכינה על הכהן הגדול, ולא היה נענה באורים ותומים, דומה כאילו אין כאן אורים ותומים, דהאורים ותומים עם הכהן הגדול קשורים זה בזה כגוף המקושר עם הנשמה, ורק כשהם ביחד יש להן תורת אורים ותומים (**בגדי כהונה**, עמ' רכט).

23 השווה תוספות, יבמות ז, ב ד"ה ולגמור מינה.

24 ר' יעקב עטלינגר, בעל **ערוך לנו**, תמה למה הביאו התוספות את פירוש רש"י "מאור הגולה" בפירושי נביאים (מל"א יח, לו) "ובדברך עשיתי וגו' - שהקרבתי [בבמה] בשעת איסור הבמות", הרי מפורש הדבר בירושלמי מגילה פ"א הי"א, תענית פ"ב ה"ח, ויקרא רבה פרשה כב (ט), שאליהו לא עשה מדעת עצמו אלא על-פי הדיבור: "ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות? אמר ר' שמליי [או שמלאי]. הקב"ה אמר ליה, 'ובדברך עשיתי' [מל"א יח, לו], בדיבורך עשיתי" (מיכאל היגר ערך רשימות של מובאות מתלמוד ירושלמי בפירושי רש"י לתנ"ך ולתלמוד בבלי ובמיוחס לרש"י לבראשית רבה, אך החסיר את הפירוש הנ"ל. ראה Michael Higger, "The Yerushalmi (Quotations in Rashi," *Rashi Anniversary Volume*, New York 1941, 191-217).

25 הלכות יסודי התורה ט, ג: וכן אם יאמר לנו הנביא, שנודע לנו שהוא נביא, לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה, או על מצוות הרבה, בין קלות בין חמורות, לפי שעה - מצוה לשמוע לו. וכן למדנו מחכמים הראשונים מפי השמועה: בכל, אם יאמר לך נביא: עבור על דברי תורה, כאליהו בהר הכרמל - שמע לו, חוץ מעבודה זרה; והוא שיהיה הדבר לפי שעה, כגון אליהו בהר הכרמל שהקריב עולה בחוץ וירושלים נבחרה, והמקריב בחוץ חייב כרת, ומפני שהוא נביא מצוה לשמוע לו, וגם בזה נאמר: "אליו תשמעון" [דברים יח, טו]. ואילו שאלו את אליהו ואמרו לו, "היאך נעקור מה שכתוב בתורה, 'פן תעלה עולותיך בכל מקום' [דברים יב, ג]?", היה אומר, "לא, אלא המקריב בחוץ לעולם חייב כרת, כמו שצויה משה; אבל אני אקריב היום בחוץ בדבר ה', כדי להכחיש נביאי הבעל". ראה **לחם משנה** שם **וערוך לנו**, סנהדרין פט, ב בתוספות ד"ה אליהו בהר הכרמל. אולם במקבילה בהקדמה ל**פירוש המשנה** (מהדורת קאפח, עמ' ז), כד דייקת שפיר, לא כתב הרמב"ם שאליהו בהר הכרמל עשה בדבר השם, ודבריו סובלים את הפירוש שעשה מדעת עצמו. התנאים היחידים שהעתיק הרמב"ם מסוגיות הגמרא יבמות ז, ב וסנהדרין פט, ב - כמובן בלשונו שלו - הם: שיהא הנביא מוחזק; שתהא זאת הוראת שעה; ושהיה מיגדר מילתא. אגב, מעניין שהראב"ד בהשגתו להלכות ממרים ב, ט לא השתמש במונח "מיגדר מילתא" של הגמרא (יבמות פט, ב) ושינה מלשון הגמרא: "ואם **גרע** [בכתב-יד פריס: **גזרין**] לפי צורך שעה, כגון אליהו בהר הכרמל, אף זה דבר תורה [בכ"י פריס: הוא], 'עת לעשות לה' הפרו תורתך' [תהלים קיט, קכו]". יתכן שהראב"ד הושפע מרש"י (המכונה "הרב הצרפתי" בכתבי הראב"ד) בפירושו לברכות סג, א ד"ה מסיפיה לרישיה: "הפרו תורתו עושי רצונו, כגון אליהו בהר הכרמל שהקריב בבמה בשעת איסור

הראשון בתוספות שישנה מצות "אליו תשמעון" אף במקרה שהנביא אומר מדעתו לעבור על דברי תורה, הרמב"ם יסבור שהמצוה חלה רק כשאומר על-פי הדיבור²⁶. לקושטא דמילתא איני רואה הכרח לכך בדברי הרמב"ם, ואדרבה אפושי פלוגתא לא מפשינן²⁷.

מעניין לעניין באותו עניין. "תניא: שלושה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה עמו: הוסיף יום אחד מדעתו, ופירש מן האשה ושבר את הלוחות"²⁸. כשננתח את שלושת הדברים נמצא שני דברים שהם הנהגה לעצמו, דהיינו פירש מן האשה ושבר את הלוחות, רק דבר אחד היה הוראה לכלל: הוסיף יום אחד מדעתו²⁹. לכאורה הלשון "מדעתו" בברייתא אינו חד וחלק. את שלושת הדברים דרש משה במידות שהתורה נדרשת בהן. במקרים של פירש מן האשה ושבר את הלוחות נשא קל-וחומר. לכן נאלצו התוספות להוכיח שהדרשה אינה דרשה גמורה, ושהקל-וחומר אינו קל-וחומר גמור. אחרת, אינו מובן למה נקרא הדבר "מדעתו"³⁰.

לעומת הברייתא שאין בה חילוקי דעות, באבות דרבי נתן, פרק ב, הדברים מוטלים במחלוקת (אגב, באדר"נ ישנו דבר רביעי: "פירש מאהל מועד")³¹. בניגוד לדעה שפירש

הבמות משום ד'עת לעשות' סייג וגדר בישראל לשמו של הקב"ה. או ששניהם, רש"י וראב"ד, שאבו ממקור אחד. ואולי במקום "גרע" של הדפוס, או "גזרו" של כתב-יד פריס, הגירסא הנכונה בהשגת הראב"ד היא: "גדר". **דרשות בית יש"י** של הגאון המנוח ר' שלמה פירש זצ"ל מצאתי מרגניתא טבא: "והנה מזבח אליהו נשרף על-ידי האש, וכמו שכתוב שם [מל"א יח, לח] 'ותאכל את העולה ואת העצים ואת האבנים ואת העפר'. ונראה הטעם, כדי שלא יבואו בני ישראל לזנות אחרי ו להקריב שם שחוטי חוץ" (**דרשות בית יש"י**, ירושלים תשס"ד, סימן נח, דרושים לפרשת פינחס, סעיף א [עמ' תמג], הערה א).

26 ראה ר' יוסף באב"ד, **מנחת חינוך**, מצוה תקטז. והאריך למעניתו ר' יצחק סנדר בספרו **מחזה עליון** פרק ח, סעיף ג ("דין נביא שעקר דבר מדעתו למיגדר מלתא"), עמ' רס-רסד.

27 שבתי וראיתי שקדמני בזה ר' יצחק אריאלי בספרו **עינים למשפט**, סנהדרין דף פט: "אבל בכלל הדברים אין הכרח כלל בדברי הר"מ מה שכתב **המנחת חינוך** לדעתו".

28 שבת פז, א.

29 ראה דיוקו של ר' יצחק הוטנר בלשון הברייתא, **פחד יצחק: אגרות וכתבים**, אגרת מד ("בחשש ד'בל תוסיף בקביעת פורים כמועד"), עמ' עד-עה.

30 ראה תוספות שבת פז, א ד"ה היום כמחר; ד"ה ומה ישראל כו'; וד"ה ומה פסח כו'; וחידושי הרמב"ן שם. וראה הערות "אהלי תם" של ר' אברהם שושנה שליט"א לספר **חידושין על התורה לרבינו תם ובית מדרשו** במהדורתו (ירושלים, תשע"ז), פרשת בהעלותך (במדבר יב, ח), עמ' רצח-ש.

31 ר' יוסף ענגיל הביא דוגמא אחת נוספת שמשה עשה מדעתו והסכים הקב"ה על ידו, במכות י, א שמשה הבדיל שלוש ערי מקלט בעבר הירדן והסכים הקב"ה על ידו. ר"י ענגיל הביא דוגמאות נוספות של "הסכים הקב"ה על ידו", ראה ר' יוסף ענגיל, **גלוני הש"ס**, שבת פז, א; ואתון **דאורייתא**, כלל י"ד.

מן האשה מקל-וחומר שדן מעצמו, ישנה דעה מנוגדת שלא פירש מן האשה עד שנאמר לו מפי הגבורה. וכן בניגוד לדעה ששבר את הלוחות מקל-וחומר שדן מעצמו, ישנן דעות שלא שבר משה את הלוחות עד שנאמר לו מפי הגבורה. עיין שם.

לבסוף, מצאתי דבר חידוש מיסודו של ר' צבי יהודה קוק זצ"ל, שגם זה שלא מנה משה את הלויים במפקד בני ישראל עשה מדעתו, והסכים עמו הקב"ה³². רצי"ה הסתמך על הרמב"ן (במדבר א, מז):

הנה מתחילה ראה משה מדעתו שלא למנות הלויים... וכאשר השלים כל הפקודים בעם ונשארו הלויים לבדם, פירש לו הקב"ה שלא ימנה אותם בתוך בני ישראל וימנה אותם לבדם...

אמנם כאשר נדייק בדברי הרמב"ן, משה לא מנה את הלויים מתוך ודאות, אלא מתוך ספק והיסוס: "והנה משה מסופק בענין הלויים ולא ידע מה יעשה להם" (שם). לכן, אין הנדון דומה לשלושת הדברים בברייתא שמשה עשה מדעתו, כלומר מתוך החלטה שכך צריך לעשות ולא מתוך ספק ומבוכה.

32 ראה במדבר א, מז-מט; שיחות הרב צבי יהודה, במדבר, ערך ר' שלמה איבנר (ירושלים, תשס"ב), פרשת במדבר, עמ' 27-28 (סעיף 6); מאורות הרצי"ה, ערכו ר' הושע רבינוביץ ור' אליקים זית (אלקנה-רחובות, תשע"א), כרך ב, במדבר תשכ"ב, עמ' שצ; חג השבועות תשכ"א, עמ' תריט-תרכ.

חזר למלאי בפורמט מוקטן
ספר 'שולחן ערוך'
לרבי שלמה חלמא זצ"ל

על שו"ע אבן העזר

יצא לאור מכת"י יחיד בעולם

כולל הל' קידושין, כתובות, גיטין, מיאון הקטנה,
 יבום וחליצה, אונס ומפתה, סוטה וגט פשוט.

להשיג באתר מכון שלמה אומן או בטלפון 08-9276664